

Benczédi Gergely.

— Születésének százéves fordulójára. —

„Bíztat a remény, hogy valamint a természet az ártalmast is hasznossá változtatja s a megsemmisülni látszó testek koporsóját is csak új parányok illatos bölcsőjévé alakítja, úgy a hálátlan nemzedék romjaiból is kétségkívül mindig egy hálásabb, egy kegyeletesebb csirája fejlődik ki, mert ami jó, az meg nem semmisülhet, annak örökre fenn kell maradni.“ Ezt mondotta Benczédi Gergely 1873 május 22-én a Koncz János jóltevőnk emlékezetére szentelt ünnepen. Ez a derűlátástól átítatott gondolatmenet vezet minket, midőn az ő áldott emlékezetét születésének százéves fordulóján fel akarjuk újítani. Ez vezet, mert nekem úgy tetszik, mintha gyorsan élni igyekvő korunk elfeledkezett volna az ő tiszteletreméltó alakjáról és az ő személyiségéből kisugárzó erkölcsi tanulságokról. S ebben, mintha részes lenne az a világválság is, amely a tűrés, szenvedések és nélkülözések egész elviselhetetlen tömegét zúdította ránk. Tóth György atyai pártfogója, vezetője, irányítója iránti háláját akarta kifejezni emléke iránt 1915-ben, mikor özvegye is elköltözött az élők közül, midőn élet- és jellemrajza megírására pályadíjat tűzött ki. A világháború tombolása közben a pályázat sikertelen maradt nemcsak az első, hanem a második kihirdetés után is. Ezt akarjuk a következő sorokban némileg pótolni, hogy ne lehessen korunkat a hálátlanság súlyos vádjával illetni s a Keresztény Magvető részéről is lerőjjük hálánk adóját azokért az értékes közleményekért, melyekkel szorgalmas és fáradhatatlan kutatásai eredményeként hasábjainkat felkereste.

Benczédi Gergely 1839 március hó 29-én Felsőbenczében született. Iskoláit Székelykeresztúrt, Toroczkón, Tordán és Kolozsvárt végezte. Bármily érdekes volna iskolai élete fontosabb mozzanatait feltárni, le kell mondanunk erről; csak azt említjük fel, hogy állandóan szorgalmasan tanult s minthogy szülőitől nem sok anyagi támogatást remélhetett, jóformán egész tanulói pályáján

saját magának kellett fenntartania magát. 1851 szeptemberétől Keresztúrt, 1852—56-ig Toroczkón, 1856 őszétől 1859-ig Tordán, 1859 őszétől Kolozsvárt tanult, 1862 júniusában érettségit tett s az orvosi pályát szerette volna választani, de minthogy atyja nem akarta a szükséges költségeket vállalni, ősszel teológus lett. 1863. évi Főtanács akadémitának választotta azzal a feltétellel, hogy a jogakadémiára kinevezett Berde Áron helyét elfoglalandó, előbb Göttingába s azután az angol unitáriusok segélye mellett Londonba menjen s a természeti tudományokra készüljön. 1864 március 17-én Kolozsvárról elindulva Göttingába, innen 1864 szeptember 29-én Londonba utazott. Az University College-ben hallgatott fizikát, vegytant, állattant, összehasonlító bonctant és mennyiségtant, mely tárgyakból kitüntetéssel tett vizsgálatot s a Times közölte is nevét az ottani szokás szerint a többi kiténtettekével együtt. A Manchester New Collegeben Martineautól etikát, Taylertől angol irodalomtörténetet hallgatott. 1866 szeptember 10-én érkezett haza Kolozsvárra.

Az 1866. évi Főtanács rendes tanárnak választván, Berde távozása után tanítani kezdte a fizikát, vegytant, állattant és növénytant. 1867 szeptember 1-től 1877 szeptember 1-ig igazgató 2 évenként újraválasztva, 1872-től a főpapiszék tagja, 1881-től a vallásközönség közpénztárnoka, 1881-től a jószágfelügyelőség tagja és pénztárnoka, 1882-től a tanári nyugdíj és özvegy- árva-alap pénztárnoka, 1891-től a kolozsvári főgimnázium pénztárnoka. Ezek életének külső sorsfordulatai. Nincs benne semmi rendkívüli: szépen egyenletesen felfelé ívelő pálya minden könnyökharc és érvényesülésre törekvő tülekedés nélkül. Az iránta megnyilvánuló bizalom és reménykedés viszi előbbre.

Tanári állásának elfoglalása az alkotmányos élet derengésének idejére esett. Még fél esztendeig sem tanított s 1867 februárjában jött a hír, hogy a király kinevezte Andrassy Gyulát miniszterelnöknek. Minden házon nemzeti zászló lengett. Az ifjúság is kitette a kollégiumra az igazgató híre nélkül. Az igazgató (Nagy Lajos) bevétette, mire az ifjúság felzúdult, a padlás ajtaját szétzúzták, erre engedni kellett. Este önkéntes kivilágítás. Az iskola homlokzatán Magyarország és Erdély egyesített címere alatt ez az írás: In hoc signo vinces. Áprilisban a 18 évi száműzetésből hazatérő Berzenczey László a városi vígadóban felolvasást tartott. Júniusban úton-útfélen, családknál, sétatéren, kávéházakban foly

a vitatkozás Kossuth Lajos leveléről. Voltak, akik pár héttel azelőtt istenítették Deákot s most árulónak mondják. Benczédi naplójában ezt jegyzi fel: „1967 fog helyesen ítélni a ma történekről, nem mi, akik benne vagyunk s semmit se tudunk, nem értünk s mégis nagybölcsen kritizálgatunk“. 1872 júniusában még a gyermekek is nagy örömmel ujságolták egymásnak Zsófia főhercegnő halálát, aki „fekete emléket hagyott magáról a magyar nemzet szívében“.

A fiatal tanár nem valami zordan visszavonuló magánéletet élt, hanem barátaival és barátnőivel kellemes és vidám érintkezést tartott fenn. Az unitárius fiuknak és lányoknak volt egy köre, melyet tréfásan *sáskagyűlésnek* neveztek el, — amint mondja, — nem éppen alap nélkül, mert néha 25-ön is voltak. Vasárnaponként sokszor, ünnepeken mindig összegyűltek egyik, vagy másik leánynál s a délutánt és estét kedvesen töltötték el, játékokkal, néha táncolva is. Naplójában feljegyzi, hogy kik vesznek részt a gyűléseken. A fiuk azután a sok kedves időtöltést és traktálást néha úgy viszonzozzák, hogy éjjeli zenét adnak választottjaiknak. 1871 pünköszt első napján a sáskagyűlés Mikó Klárinál volt, aki most már jegyese. A magyar ruha az Erdélyi Múzeum megnyitásakor 1859-ben kezdett feltűnni. 1860 tavaszán általános lett. A vénebb diákok azonnal csináltattak maguknak. Ez volt a divat a férfiaknál 1869-ig, a nők hamarabb levetették. Ekkor br. Wesselényi Béla kezdett cilindert és német ruhát viselni s egy év alatt a fiatalság németbe bújt. 1871 telén Benczédi is német ruhát csináltatott magának, mert bálba már senki sem ment magyarban: „Ilyenek vagyunk mi magyarok. A nemzetiségből is divatot csinálunk“. Az akkori társadalmi felfogás megvilágítására szolgál az a feljegyzése is, hogy 1872 december 28-án Céckén bál volt, zongoraszó mellett táncoltak, miközben az ifjúság kurtaszárú pipából dohányozott. „Nálunk Erdélyben a világért sem tennék meg, mert az o'yan fiatalember örökre ki lenne zárva a társaságból“, mondja Benczédi.

Szűnideit rendszeren kirándulásokra fordította. 1867 augusztusában Homoródfürdő—Csíkszereda—Csíksomlyó—Tusnád—Bükszád útát tette meg, megjárta a Szent Anna-tót, a torjai bűdös barlangot. Ma a kirándulások idejében látjuk, mennyire igaza volt, midőn így szól: „Mily jövője lesz e helynek idővel! Most a lehető legprimitívebb.“ Bükszádról Málnásra, Sepsiszentgyörgyön át Előpatakra, Brassóba, Bölnön, Ürmösön át haza Benczédbe. 1868 július-augusztusában: Marosújvár, Enyed, Gyulafehérvár, Zalatna,

Abrudbánya, Verespatak, Nagyg, Tekerő, Déva, Vajdahunyad, Keresztes, Piski-hid, Szászváros, Szászsebes, Szeben, Vizakna, Alsószombafalva s végül Előpatak, hol Uzoni barátjával négy napot töltött. 1869 nyarán a nagy magyar Alföldöt járta át: Debreczen, Czepléd, Szeged, Hódmezővásárhely. Bármily érdekes lenne megjegyzéseit, tapasztalatait idejegyezni, helykimélés szempontjából le kell mondanunk arról. Ezért csak annyit, hogy az alföldi zsványokról hallott sok történet miatt kissé félt az Alföld sivatagján elindulni. A hódmezővásárhelyi népviseletet elragadó szépségnek, a népet igen értelmesnek, épnek és izmosnak találta és ítélte s feljegyezte azt is, hogy a cseléd gazdáját tekintet nélkül korára bátyám uramnak, nénémasszonynak szólítja.

1871 július 4-én volt menyegzője Mikó Klárral, Mikó Lőrinc volt tanár és pénztárnok leányával. E házasságból 6 gyermek született. Zsuzsika 1872 június 4, Lőrinc 1876 augusztus 26-án, meghalt 1895 február 10-én, Klári 1878 október 29-én, meghalt 1886 január 3-án, Andor 1881 április 21-én, Ferenc 1883 február 28-án, dadogása miatt föbelőtte magát 1902 január 2-án és László 1890 február 7-én.

Aki Benczédit csak idősebb korában ismerte, szinte el sem hiszi, hogy mennyit betegeskedett. Naplója tele van erre vonatkozó feljegyzésekkel s panaszokkal, hogy emiatt nem tud annyit dolgozni, amennyit szeretne. 1860 nyarán diákkorában Céckén a sok dinnye miatt rázni kezdte a hideg s egész következő júniusig rázta. Ekkor Kövendre ment tanítványa szülőihez (Gál Miklós), két hétig mindennap savót ivott s ettől hagyta el a hideg. Irtózatosan el volt pusztulva. 1866 augusztus 2-án Londonban: „Testileg is nagyon beteg vagyok, de sokkal terhesebb lelki betegségem. Talán soha többé hazámat meg nem látom.“ 1867 nyarán Homoródfürdőre ment gyenge egészsége erősítésére. 1869 nyarán alföldi útján egy nap annyira beteg lett, hogy ebédelni is alig tudott. 1871 február 24-én Ferencz Józseffel, ki Bánffy Miklósnét megy temetni, Pestre megy, mert rosszul van s meg akarja próbálni, nem használ-e a levegőváltoztatás. 1872 június végén borkúrához fogott, melyben egy csepp vizet sem szabad inni, csak bort minden második nap s egyebet nem szabad enni, csak zsemlyét. Egész júliusban nagyon rosszul volt. 1874 július 3-án indult Céckére, onnan Lindewiesebe bor-, vagy Schrottkúrára. Pár év óta roppant főfájásban, álmatlanságban és étvágytalanságban szen-

vedett, reggelenként az erős köhögés majd megfojtotta. 1873 telétől kezdve a jobb szeme is erősen fájt minden orvoslás mellett is. A kúra július 8-tól augusztus 17-ig s két heti szünet után a második kúra október 27-ig tartott. Amig oda volt, a kolera 100,000 embernél többet megölt Magyarországon. Neki Pap Mózes tanártársa nejét és az „ő” második apját, Zathureczky Gedeont vitte el. 1874 december 31-én ezt jegyzi fel Naplójában: „Talán ez lesz rámnézve az utolsó év. El kell pusztulnom a borzasztó főfájások miatt. Szellemi munkára szinte képtelen vagyok, csak épen teszem kötelességemet, amennyit lehet. Sokat tehettem volna eddig is, de az örökös betegeskedés meggátolt“. 1875 júliusában ismét a borkúrához fogott, hogy — amint mondja — nyomorult életemet legalább nyújtsam, amig lehet. Úgy szeretnék dolgozni, státusom érdekében csekély tehetségem szerint működni s már több évek óta szinte képtelen vagyok még a szoros kötelességet is teljesíteni. Oh Istenem, milyen szomorú az én sorsom!“ Még a halál gondolatával is foglalkozik. A későbbi években már ritkábbak a feljegyzések betegségről.

A következőkben tanári és igazgatói, pénztárnoki működését és unitárius egyháztörténelmi kutatásait kísértjük meg jellemezni s végül szellemi alkatát megrajzolni, mellyel az unitárius közélet embereinek általános tiszteletét és nagyrabecsülését érdemelte ki.

I. Mint kötelességeit híven teljesítő tanár tanítványaitól is szigorúan megkövetelte a tanulást és a kötelességmulasztás felett soha semmi körülmények között nem hunyt szemet. Nem rettentette vissza ettől semmi félelem. Szigorúan osztályozott, de nemcsak tanára, hanem atyai barátja, tanácsadója, vezetője és támogatója is tudott lenni tanítványainak. 1867 március 5-én éjjel két ablakát beverték azok, akiknek a téli vizsgákon szekundát adott. El volt rá készülve, számba sem vette, mert „gyávaság lenne magamat visszarettenteni engedni lelkiismeretes meggyőződésemet követésétől“. 1867 júniusában feljegyzi, hogy 34-en tették le a VIII-os osztálybeliek a szigorlatot, „ha ugyan annak nevezhetem“, kik közül legalább 6 rendkívül gyenge volt s mégis áteresztették. „Én eleget küzdöttem, hogy vagy egyet vessünk vissza, de nem állottak rá“. A természettudományokat tanította nemcsak benn az iskolában, hanem künn kultúrális akciók révén a társadalomban is. A tanterületi főigazgató kezdeményezésére a felnőttek iskolán kívüli

oktatása rendjén heti 2 órát vállalt vegytanból. Első volt, aki a Roscoe-rendszert magyar földön tanítani kezdte. Felhívták a céhmestereket és iparosokat, hogy az előadásokat minél többen látogassák, mert csak így lehet valamire menni. Nálunk az ilyen dolog abban az időben még nagyon szokatlan volt. 1873 tavaszán Tisza László Ilona nevű lányát tanította s vizsgáztatta le vegytanból. Azután, minthogy nálunk mindenki csak jogász, vagy pap akart lenni, a végzeteket technikai pályákra kezdette terelni. 1868-ban két fiút beszélt rá, hogy menjenek Pestre „a telegraphirozás megtanulása végett“. Azelőtt 1 ment Bécsbe, 2 Budára a technikára, 2 Selmece.

A közbizalom egy évi tanári működés után igazgatónak választotta. Elődje 4 esztendeig Nagy Lajos, akiről tudva van, hogy az állandó és folytonos figyelmet és lekötöttséget kívánó állás a maga fegyelmző hatóságával s rendszeres nyilvántartást igénylő éberségével nem volt szíve szerinti foglalkozás. Rendet, fegyelmet nem tudott tartani, nem volt semmi tekintélye. Pedig az ifjúság — mint Brassai írja — a lelki és erkölcsi krízis állapotában van. A szabadságharc s a rákövetkező passzív ellenállás megmetyelvezte szellemét. Leckék helyett a megye- és országgyűlések karzatára járnak, saját dolgozataikra előfizetéseket gyűjtenek, másokat, felnőtteket tanítanak s maguknak nincs kedvük tanulni. Ők akarják megállapítani, hogy mit tanítsanak s mit ne. Bírálják tanáraik tehetségét, egyéni, családi életét, tanítási módját. Paskilusokat írogatnak ellenük, torzképeket rajzolnak róluk, szerénytelenek, önhittek. Az iskola padjairól akarják vezetni a világot. A tanulásvágy e megdermedése nem helyi jelenség, hanem mindenfelől fajdalmasan tapasztalt tény. Oka az, hogy az önkényuralom alatt a passzív ellenállás a tanárról az ifjúságra is átragadt. A tanár csak kénytelenségből tanított, a tanuló csak kénytelenségből tanult, mint „az úr dolgára“ nevű jobbágy. Robotmunka volt hasonló eredménnyel. A tüntetésekre felhasznált ifjúság politikai tényezőnek vélte magát s aszerint viselkedett.¹ A kor divatos frázisa, hogy a tekintélyek kora lejárt. Nincs ennél hazugabb és kártékonyabb elv, mert egyéni és társadalmi szükség a tisztelet és a természetes kivívott és elismertett tekintély.²

¹ Rövid elmélkedés az iskolaügy felett. Keresztény Magvető 1861.

² Még egy kis elmélkedés az iskola ügye felől. Keresztény Magvető 1868. 222—227. 1.

Benczédinek kellett tehát a túltengő önérzetű, laza erkölcsű és fegyelmetlenül ifjúságot rendbeszedni és megfegyvelmezni. 1871 júniusában feljegyzí naplójában, hogy a teológusok nem akartak iskolai pénzt fizetni s ő nem bocsátotta őket vizsgára, amiért jelentették, hogy nem tétetnek a gyermekekkel vizsgát. A konzisztoriumhoz folyamodtak s Nagy Elek főgondnok meg akart nekik bocsátani, hogy tehát semmi iskolai díjat ne fizessenek. Attól félt, hogy elhagyják az iskolát s nem lesz köztanító. Benczédi meg az iskolai fegyelem lazulásától félt s attól, hogy példát adnak arra, hogy erőszak által „sturm-peticióval“ mindent kivihetnek. A főgondnoknak keményen ellenállott s az ő felfogása győzött. A másik adatot dr. Gyalui Farkas úrtól hallottam, kinek esetét az Unitárius Közlöny f. évi 3. számában az ő leírása alapján már elmondottam s azért itt nem ismétlem. Ő mondja, hogy mint kis diákok, róla, mint a „szigorú igazgató úrról“ beszéltek. 1873 május 13-án — mint Naplójában olvasom — az ifjúságot keményen megleckéztette, mert a jóltevők emlékünnepe'yére nem akadt senki pályázó, holott a pályázat már januárban ki volt hirdetve. Az igazgató hivatalos helyzetét nehezítette az, hogy hivatalbeli jog- és hatásköre nem volt szigorúan körülírva és az ifjúság — ma elképzelhetetlen módon — makacsul ragaszkodott a régi időből származó autonomikus jogaihoz. Hiszen még 1879-ben is, mikor az Apolló-kör szabályzatát hosszú vajudás és tárgyalások után megállapították, az ifjúság jogosultnak érezte magát annak kikötésére, hogy az alapszabályokban módosítás az ő beleegyezésével nem történhetik. Új alapszabályokat, vagy módosításokat eszközölni sem az ifjúságnak az E. K. Tanács tudta nélkül, sem az E. K. Tanácsnak az ifjúság beleegyezése nélkül nem lehet. Igazgatói utasítás 1815-ben készült először s ez volt érvényben az ő idejében is 1878-ig. Amilyen széleskörű, szinte autokrata hatásköre alakult ki az igazgatónak a XVII-ik és XVIII. század folyamán, épen olyan szűkre szorult ez a hatáskör a XIX. század 30-as éveitől, mikor az igazgatóválasztás két évenként ismétlődött. Az 1839. évi törvény-előkészítő bizottság egyik tagja az iskola körüli fogyatkozások között elsőnek említi, hogy „a rector tekintete nem elég nagy.“ Az 1878. évi utasítás szerint habár vezető, semmi rendelkezési joga nincs. Legfeljebb kezdeményezhet, indítványozhat és javasolhat, de nem rendelkezhetik. Ez a szűk hatáskör az egyházi autonomiából s az egyház állandóan szorult anyagi helyzetéből foly. Sok elő-

nye van, de tagadhatatlanok hátrányai is. Arra termelt embernek nincs módja a fejlesztésre és előrelendítésre s gyakran csupa akadémuskodással kell küzdenie egy s más terve és akarata végrehajtásánál. Viszont autokrata természetű igazgató működésének féket vet a hatáskörnek e szűkre szabott korlátja. S az esetleges basáskodásnak már eleve útját vágja az, hogy rövid időre terjed megbízatása. Az igazgató a tanári karban néha még csak nem is primus inter pares, hanem az egyéni szeszélyeknek és kívánalmaknak ide-oda rángatott végrehajtója, a hibáknak, melyek talán nem tőle erednek s melyeket szűk hatásköre miatt sem megelőzni, sem megszüntetni nem tud, takargatója és védelmezője. E szellemi és erkölcsi légkör és az igazgatói hatáskör figyelembevételével kell megítélni Benczédi 10 évi igazgatói működésének eredményeit.

E 10 esztendő alatt a *tanulmányok tervében* lényeges változás nem történt. Érvényben volt az abszolutizmus után Brassai, Berde és Kovácsi által készített s az 1863 évi Főtanács által elfogadott tanterv, amely 3 részre tagolódik: reális, humanisztikus és tudományos. A középső fokon (I—V. g. o.) főtantárgy a magyar nyelv, a tanulmányok középpontja, mintegy visszahatásul az Entwurf németesítő törekvése ellen. A 4 alsó osztályban (I—IV. g. o.) minden tárgyat egy-egy tanító tanít, az V—VI. o.-ban is lehetőleg több tárgyat tanítson egy tanító, a többi osztályokban „az életben levő szakrendszer hagyassék meg“. Ez a tanterv teljesen figyelmen kívül hagyja tanulmányi rendszerét és jó oldalait az Entwurfnak, melyre a sok keserűség miatt még visszaemlékezni is fájt. Súlyos következménye lett a törvény amaz intézkedésének, melyet persze a nincs, a szűkös anyagi helyzet diktált, hogy az alsóbb osztályokban minden tantárgyat egy ember tanít. Ez az intézkedés még az 1871. évi törvényben is benne maradt, amely kimondja, hogy a köztanítókat az E. K. T. nevezi ki — nem az igazgató, mint eddig — „amennyire lehetséges, egyházi állomásra készüljék ifjabból“. Az 1876. évi árkosi zsinat maga állapítja meg, hogy „eddig érezhető hiány volt állandó tanítók hiányában ú. n. köztanítók alkalmazása nemcsak a papjelöltek közül, hanem a teológiai tanfolyam növendékei közül is“. Csakhogy ez a megállapítás és a hiány megszüntetése kissé későn jött. Mert ez években az iskola színvonala sülyedőben, jó hírve veszendőben volt. Jakab Elek¹ „fájdalommal állapítja meg, hogy a mi gimnáziumi ta-

¹ A gymnasiumi oktatás általában s különösen a budai kir. egyetemi főgymnasiumnál. Keresztény Magvető 1875.

nítási és nevelési rendszerünkben igen sok és lényeges javítani való van. A baj forrásai: szakkönyvtárak, taneszközök, helyes pedagógiai és metodikai rendszer hiánya és az, hogy teológusokból, sőt VII—VIII. osztálybeli gimnázistákból lett tanonctanárokkal a mai idők, szükségek és tudomány igényei szerint tanítani teljességgel nem lehet“. E hátramaradottságnak oka az autonomia, a szegénység, a docendo discimus. Haladéktalanul eljött az ideje, hogy 12 rendes tanárral beállított, törvény- s korszerűen szervezett teljes főgimnáziumunk legyen papnöveldével és mesterképezdével összekötve“. Jakab Elek a sülyedés okai között nem említi az enyhe elnéző osztályozást, pedig az is közrejátszott a rossz eredmény előidézésére. Kanyaró iskolafőnök 1882 januárjában azt jegyezte fel a téli vizsgákról, hogy most sokkal szigorúbban osztályoztak, mert Pestről lejött iskolai felügyelő gondnok követelte, minthogy pesti embereink azt állították, hogy intézetünk már egész rossz hírbe kezd jöni „a sok kitűnős és mégis képzetlen fiatalember miatt“.

A *rendes tanárok száma* a tárgyalás alatti időben 8—11 között változott, de ezek között a teológiai tanárok is ott vannak. 1875-ben a Főtanács a Richmond-alap (5000 dollár) terhére, míg az alapítvány tart, kimondotta egy r. tanári állomás felállítását. Főszakmája a fűvészet és állattan. Ez a 10-ik rendes tanári szék. A tanerők száma az 1879/80-dik évben: van a teológián 5 tanár, de egyik a püspök, 2 lelkész is, 1 gimn. tanár, tehát csak teológiai tanár van 1; a gimnáziumban: 8 tanár, 4 „póltanár“ (diplomás, másutt alkalmazott, nálunk csak néhány órát adó), 3 „segéd-tanár“ (egyetemre járó, de oklevéllel még nem bíró tanárjelölt), 2 köztanító (papjelölt, de néha az egyetemre járó tanárjelöltet is nevezik így), 5 szaktanító (éneket, rajzot, írást, műéneket, testgyakorlatot tanítók, ma: mesterek) és 1 szaktanár (zenetanár).

Az *elemi iskola tantervében* az a változás történt, hogy 1868 őszén felállították a negyedik osztályt. Eddig a 3. osztály végzése után felvették a tanulót a gimnáziumba. 1867 augusztusában ugyanis Ferencz József azt indítványozta a nevelésügyi bizottságban, hogy mint tordai iskolánknál van, fel kellene állítani Kolozsvárt is a 4. elemi osztályt. A bizottság elfogadta az indítványt, mert az mintegy átmenetet képezne az I. g. osztályba, hol az ugrás igen nagy s a gimnáziumban a tárgyak halmaza és sokfélesége miatt nehezen halad a tanuló, másfelől azért, mert a két tanító fizetése

sem terhelné túl közpénztárunkat. Az 1868. évi népoktatási s az 1876. évi 24. t.-c. a népnevelési hatóságokról némi hatást gyakorolt kollégiumi elemi iskolánkra, legalább annyiban, hogy papnövendékekből és papjelöltekből lett tanítók helyét lassan és fokozatosan okleveles tanítók veszik át, 1875/76 től már ilyenek tanítanak. A kolozsvári közigazgatási hatóság követelte az elemi iskola hatosztályúvá fejlesztését. A Főhatóság ismétellen kifejtette, hogy ez nem népiskola, hanem gimnáziumra „előkészítő“, mire azután bántatlanul hagyták szervezetét.

A gimnázium tantervében következő változások történtek: Az *organatanulás* 1860-tól kezdve kötelező volt, tandíjfizetés mellett a teológusokra kivétel nélkül, de nem voltak kizárva a gimnáziumi tanulók sem. Később a tandíj töröltetett s 1870/71-ben a tanulás rendszeresen megkezdett. 1878-tól csak az önként jelentkező teológusok tanulják. Díjmentesen tanították a *gyorsírást* is. A *mű-ének* a IV. g. osztálytól a felső osztályokra, az alkalmas hanggal rendelkezőkre kötelezővé tétetett. A Tornavivoda elkészülvén 1872/73-ban a *testgyakorlás* tanítása megkezdődött. 1872/73-ban megkezdik az *élettan* tanítását. 1874/75-ben a IV. g. osztályban tanítani kezdték a *növénytant*, a IV. o.-ban az I. félévben az *emberi test szerkezetét*, a II.-ban az *élettant* Huxleytől, a VII—VIII. o.-ban *Roscoe vegytanát*. 1874 augusztusában indítványozta, hogy a számtan-órákon minden osztályban taníttassék a *méterrendszer*.

Az iskolai tanulmányok rendszerében az a változás történt, hogy amint az E. K. Tanács az 1876. évi árkosi zsinaton jelenti: a gimnáziumi oktatás az öt alsó osztályban egyöntetűen szerveztetett mind a három iskolánkban úgy, hogy az 5 alsó osztályt úgy lehet tekinteni, mint egy gimnázium párhuzamos osztályait.

Az ifjúság fegyelmezetlensége és laza erkölcsi felfogása volt az ok, amely az *iskolai törvények* újraalkotását és kinyomtatását szükségessé tette. Az előkészítés hosszú ideig tartott, mert az iskolai esküdt-szék korszerű megalkotása kérdésében nagyon megoszlottak a vélemények. Az előkészítés az 1869. évi Főtanácsra nyulik vissza, midőn a jegyzőkönyvek megvizsgálására kiküldött bizottság megállapította, hogy a tanulók igen gyakran járnak korcsmákba, vendéglőkbe s ezért szorosabb fegyelmetartást ajánl. A Főtanács megbízta az E. K. Tanácsot, hogy a rég szerkesztett és némely részeiben elavult iskolai törvényeket szerkessze újra. Az E. K. T. 1869 december 23-án felhívta az igazgatóságot, hogy — ha szük-

ségesnek látja a törvény újraszerkesztését, — tegye meg javaslatát. 1870 augusztus 25-én Benczédi beadja az új törvényeket. A Főtanács átvizsgálás és jelentéstétel végett bizottságnak adta ki. A bizottság jelentése alapján a Főtanács megbízta az E. K. Tanácsot az átvizsgálással, megerősítéssel és életbeléptetéssel. Az E. K. Tanács megint bizottságnak adta ki, mely beadta jelentését, ami visszaadott az igazgatóságnak: vegye fontolóra még egyszer az esküdtszék intézményét s hozza összhangba az újraszerkesztett törvénnyel. Ily előmunkálatok után az E. K. T. a törvényt megállapította, kinyomatta s 1871 szeptember 1-én életbeléptette. Az eddigi törvényektől eltérő intézkedései: ismer olyan rendkívüli tanulókat, akik nem kívánnak tanulni minden tantárgyat. Minden tanuló egy osztályban egy egész évig tartozik lenni. A köztanítókat nem az igazgató, hanem az E. K. T. nevezi ki. Az osztályozásnál a négy fokon kívül van egy általános osztályzat. Az esküdtszéknél az az irány, mely az ifjúság régi autonomikus jogait szűkíteni próbálja, itt jobban érvényesül. Az esküdtszék tagjainak választását nem a főnök, hanem az igazgató vezeti, a tagok száma 8, az esküdtszék 16-ot választ, kik közül 8-at az igazgatóság nevez ki. Nyári szünetben minden ügyben az igazgatóság ítél. Legfeltűnőbb vonása az esküdtszék hatáskörének szabatos körülírása. Az előleges nyomozást az igazgató rendeli el. A jegyzőkönyv felterjeszterdő az igazgatóhoz, ki a II.-fokú határozatokat az igazgatóság, a III.-fokúakat ennek útján az E. K. Tanácshoz terjeszti. Az igazgatóság felelbezés esetén, mint másodbíróság ítél. Ilyen büntetés esetén az igazgató értesíti a szülőket. A fegyelmezés ezután nemsokára teljesen átment a tanári karra. Az 1896. évi iskolai törvények az esküdtszék intézményét már nem ismerik. Az 1871. évi törvényben a régőtől eltérő az ellenőri állás szervezése. Az ellenőr kötelessége az iskolai s templomi istentiszteletek s temetések alkalmával a rendre felügyelni, mi eddig a köztanítók teendője volt, kapuzárás után a szobákat a kíséretében megvizsgálni, ami eddig a soros esküdt dolga volt, a mulasztásokról készített névjegyzékeket ellenjegyezni s 2 példányban az igazgatóhoz beadni. A törvény elfogadása alkalmával az E. K. T. intézkedett az igazgatói fizetés emelése iránt, minthogy teendői tetemesen szaporodtak. Az alkotmányos élet helyreállításával ugyanis a régi, kevés írással járó patriarkális igazgatást hovatovább egy szövevényesebb, sok irka-firkával járó és lelketlenebb igazgatás váltotta fel.

Az 1880/81. isk. évre a Főtanács új törvényt alkotott, még pedig azért, mert az 1871. évi keletkezése óta városunkban különböző intézetek alakultak, melyeknek tanulói künnlakók lévén függetlenebbek, azután vagyonosabbak, többet költenek, ami hatással van ifjúságunkra. Ezért szükséges, hogy „a törvény fékező eleme jobban érvényesüljön“. Ez a „fékező elem“ a kimenések és kimaradások szigorúbb kezelésében és büntetésében áll.

Benczédi az igazgatói ügykezelés és nyilvántartás rendszereesebbé tétele érdekében sok hasznos intézkedést tett és sok jót kezdeményezett. E tekintetben jóformán minden útmutatást nélkülözött, csupán helyes érzékére volt utalva. Előtte a tanárokról és a tanított tantárgyakról nem volt semmi nyilvántartás. A háromszázados tordai emlékünnepe megtartása alkalmából 1868 szeptember 15-én kezdte vezetni: *Az unitáriusok kolozsvári főtanodájában tanított tantárgyakról és tandrokról való jegyzőkönyv* címen s lelkiismeretesen vezette 1877 szeptember 3-ig. Megjegyzi: „Ezt én kezdettem s az előbbi időkről ilyen protocollum nincs több“. 1873-ban a kollégium összes ingóságairól leltárt készített. Ő kezdi az isk. év fontosabb eseményeiről évi jelentését összeállítani s a Ker. Magvető hasábjain közre adni. A szerkesztő az első Értesítés közlése alkalmával megjegyzi (1870. 156. t.): „Hasonló tudósításokat jövőre szívesen veszünk mind tordai, mind székelykeresztúri iskolánk igazgató-tanáraitól“. Az 1877. évi Főtanács pedig megnyugvással véve az 1876/77. tanévről összeállított kolozsvári kollégiumi zártudósítást, meghatározta, „hogy ennek mintájára ezután a középiskolákról is (tordai és székelykeresztúri) hasonló zártudósításokat készítsenek az illető igazgatók“.

1874-ben felállítják a 4 elemi és az 5 alsó gimnáziumi osztály számára az *osztályfőnökséget*, a 3 felső osztály számára pedig készítenek egy *mulasztási könyvet*, amely az igazgatósági szobában áll. 1874/75-ben *kinyomatták az órarendet*, ami addig nem történt soha. Az 1877. évi Főtanács elrendelte az iskolai Értesítő kinyomtatását, de az első csak az 1879/90. isk. évről jelent meg.

Dr. Gdl Kelemen.

(Folyt. köv.)

IRODALOM.

Ferenczi Sándor feltűnésteltő munkája a kászoni székelyekről. Ferenczi Sándornak, a kiváló régésznek: „Az egykori Kászonszék régészete, a kászoni székelyek letelepülése és eredete“ címen egy rendkívül érdekes munkája jelent meg. Régióta törekednek arra a történészek és nyelvészek, hogy fényt derítsenek a székelység őstörténetére. A sokféle kísérletből több elmélet keletkezett, de nehezen halad előre a székelység eredetének tisztázása. A székely nemzet történelme iránti meleg érdeklődés és szeretet vezette Ferenczi Sándort is értékes munkálkodásában. Csikszéknek fiúszékét, *Kászonszéket* tűzte ki Ferenczi tanulmánya alapjául, mivel a *Székelyföld* ezen területének a régészete a legkevebbé ismeretes.

A székelyföldi várak eredetét a székely nép nem tudja s ezért azok nagyrészének építését tündéreknek és óriásoknak tulajdonítja. Míg azonban Udvarhelyszéken nagyon sok, a nép ajkán élő monda van a várak eredetéről, addig a kászoni várak keletkezéséről a néplélek is mélyen hallgat, semmit sem mond, semmilyen formában. Ferenczi Kászonszéken először *Mocsvárat* teszi vizsgálat tárgyává s megállapítja, hogy semmi nyoma sincs a környékén az emberi településnek. Már Orbán Balázs is úgy nyilatkozott, hogy a Mocsvár-patak környékét hiába kutatta át, mert a várnak nyomát sem látta. A Mocsvár elnevezést a székelyek az előttük ott élő szlovénektől vették át. *Bakmájvára* már magyaros elnevezés, de ennek a környékén sem lehetett találni egy cserépdarabot sem. Nem is volt ott semmiféle vár, legfőlebb háború esetén menekülő hely lehetett. A *Ken*-pataka völgyében elterülő *Ken* határrész elnevezésében Ferenczi a törökfajú *kékkend* néprész nevének fennmaradását ismeri fel. Ez a néptörredék határőrzésre kerülhetett ide s később beolvadt a székelységbe. Kászonszék községnek egyik utcáját *Kővárnak* hívják. A hagyomány ide is várat helyezett, pedig itt nemcsak várnak, de még emberi le-